

UDOMAČENJE TELEVIZIJE NA SLOVENSKEM

JAVNE IN ZASEBNE RABE TELEVIZIJE V ZGODOVINSKI PERSPEKTIVI

MARUŠA PUŠNIK

Povzetek

Članek obravnava rabe televizije v Sloveniji v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko TV-ekrani postanejo pogosti v naših domovih. Imela je velik pomen v političnih, ekonomskih in kulturnih preobrazbah slovenske družbe v drugi polovici dvajsetega stoletja. Avtorica kulturno zgodovino televizije piše skozi perspektive njenih potrošnikov, TV-gledalcev, saj jo zanima, kaj so ljudje počeli s televizijo, kako so jo rabili, udomačili in nenazadnje, kako so si prisvajali televizijsko komuniciranje in se z njim identificirali. Z vidika analize rabe televizije in praks njenega spremljanja televizijo obravnava kot tehnologijo (televizor kot tehnični aparat), medijsko institucijo (RTV Ljubljana) in kot kulturni tekst (televizijski program oz. vsebine) v zgodovinski perspektivi na Slovenskem. Pri tem raziskuje, kakšne posledice je imela uvedba televizijskega komuniciranja v domove za posameznika in njegovo zasebno sfero kot tudi za širšo družbo. Prek analize intervjujev o rabah televizije avtorica ugotavlja, da je imela televizija velik pomen v procesih urbanizacije slovenske družbe, rahljanja socialističnega družbenega reda, gradnje slovenske nacionalne zavesti, reorganizacije doma in družinskih odnosov ter v pospeševanju procesov individualizacije in alienacije v medčloveških odnosih.

Maruša Pušnik je docentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; e-pošta: marusa.pusnik@fdv.uni-lj.si.

Družbene spremembe, ki so se na Slovenskem dogajale v dvajsetem stoletju, imajo svoje korenine tudi v vzponu nekaterih novih medijsko-komunikacijskih tehnologij, ki so vzniknile istem stoletju in se trdno zasidrale v človekov vsakdan. Nedvomno je vsaka nova komunikacijska tehnologija, ki se je uveljavila v zgodovini razvoja komuniciranja, znatno učinkovala na organizacijo in strukturo družb ter dinamiko medčloveških odnosov. Če je bila v devetnajstem stoletju iznajdba in razširitev elektrike tista tehnološka sila, ki je omogočila radikalen prelom z do tedaj prevladujočimi oblikami komuniciranja in je napovedala začetek vzpona elektronskih komunikacij, je skozi dvajseto stoletje omogočila trdno ustoličenje in prevlado komuniciranja, utemeljenega na elektronskih tehnologijah.

Telegraf – kot prva praktična uporaba elektrike – je v svetu komuniciranja v devetnajstem stoletju začrtal korenite spremembe, ki so se v prihodnosti zgodile na področju prenosa informacij po prostoru in vzpostavljanja komunikacijskih stikov med posamezniki. Prenos informacij na daljavo brez fizičnega transporta informacije, osvoboditev prenosa informacije po prostoru od človeškega napora, izjemna pospešitev množične širitve informacij po prostoru, prostorska in časovna zgotitev (kompresija), omogočenje takojšnjega komuniciranja med fizično ločenimi posamezniki so le nekatere značilnosti razvoja prvih elektronskih komunikacijskih tehnologij, ki jih omogoča elektrika. Telegraf skupaj z drugimi komunikacijskimi tehnologijami, kot so telefon, fonograf/gramofon, gibljive slike in kamera, kinoprojektor in radio, že zasidra elektronske komunikacije med tipične komunikacijske vzorce poznega devetnajstega stoletja, v dvajsetem pa s televizijsko tehnologijo te zavzamejo prevladujoče mesto. A vzpon elektronskih komunikacijskih tehnologij ni vnesel temeljitih sprememb le v sam akt komuniciranja in v odnose med različnimi kategorijami družbenega komuniciranja (od medosebenega, skupinskega do množičnega), ampak je imel pomembne posledice tudi za reorganizacijo in prestrukturiranje človeške družbe nasploh. Z vsakim novim komunikacijskim aparatom, ki so ga v zgodovini razvoja komuniciranja naplavile tehnološke inovacije, se ni spreminjalo le komuniciranje, temveč so se spreminjali tudi družbe in odnosi med ljudmi v njih.

Televizija ima korenine v iznajdbi elektrike in inovacijah elektronskih komunikacijskih tehnologij devetnajstega stoletja. Tudi Williams (2003) poudarja, da se televizija ni razvila iz ene same tehnološke iznajdbe, ampak je vzniknila iz številnih iznajdb. Televizija je združila avdio- in vizualno komuniciranje v en medij – kar je pred njo sicer storil že film – a televizija je bila tisti medij, ki je tovrstno komuniciranje približal množicam ljudi, ko ga je prinesel v njihov dom, ga naredil za nekaj povsem vsakdanjega in ga udomačil. Televizijski medij skupaj s filmom in radijem tako napoveduje nastop nove informacijske revolucije, ki se zgodi sredi dvajsetega stoletja in temelji na povezovanju množičnih medijev za informiranje in množičnih medijev za zabavo ter na vstopu televizije v dom, da ta postane del slehernega gospodinjstva. Fang (1997, 134–188) to revolucijo označi kot tisto, po kateri mediji postanejo domačijski aparati, ko množično komuniciranje vstopi v zasebni in intimni svet ljudi, ga zavzame ter začne napovedovati novo prevladujočo rabo medijev, medije za domačo, zasebno uporabo, za ugodje in zabavo.

Zagotovo je to imelo pomembne posledice za razumevanje koncepta množičnih medijev in komuniciranja ter za njun nadaljnji razvoj, a v članku me zanima predvsem, kakšen je bil pomen vzpona televizije v tem obdobju za slovensko družbo.

Prek nabora intervjujev o rabah televizije in seznanjanju s televizijo rekonstruiram kulturno zgodovino rab televizije na Slovenskem. Preučujem, kako so se ljudje seznanili s televizijo, kako so jo sprejeli, kako je ta vstopila v njihov dom in postala del njihovega vsakdana, kakšne spremembe je vnašala v njihova življenja, kako je narekovala njihov dnevni tempo in posledično, kako je spreminjala slovensko družbo v političnem, kulturnem in ekonomskem smislu. Predmet preučevanja je torej televizija kot materialni artefakt (tehnološki aparat), kot medijska institucija (RTV Ljubljana/RTV Slovenija) in kot kulturni tekst (TV-program oz. vsebine), a razvoj televizije na Slovenskem me zanima predvsem z vidika rab njenih potrošnikov – TV-gledalcev in posledično z vidika sprememb v družbi, ki jih je prinesla televizija. Z drugimi besedami: zanima me, kakšne posledice je imel pojav in vzpon televizijskega komuniciranja za posameznika na mikro-, zasebni ravni in za slovensko družbo v celoti. Pričujoča raziskava temelji na etnografski analizi in uporablja metodo poglobljenih intervjujev ter zgodovinsko primerjalno metodo arhivskih virov. Kot projekt oralne zgodovine televizije je raziskava zasnovana na 80 intervjujih z navadnimi ljudmi – TV-potrošniki in potrošnicami, ki prihajajo iz različnih krajev Slovenije, imajo različno izobrazbo, socialni status in so stari od 40 in 85 let. Intervjuje so pri predmetu Zgodovina medijev in v okviru raziskovalne prakse na Fakulteti za družbene vede pod mojim mentorstvom opravljali študenti in študentke. Spomini o posameznikovih osebnih izkušnjah s televizijo tako služijo kot kulturne naracije rab in praks televizije v rutinah vsakdanjega življenja ljudi, kot bi rekel Hardt (2000), in pomagajo razkrivati tiste transformacijske smernice v slovenski družbi, ki jih je vanjo vnašala televizija, jih dopolnjevala in pospeševala.

TV – ko je bila stara tehnologija nova

Ker se je za televizijo skoraj vse začelo pri odkritju elektrike, je potrebno poudariti, da sta elektrika in televizija povezani ne le v tehnološkem smislu, ampak tudi v načinih njunega vstopanja v vsakdanji svet ljudi. Elektrifikacija domov je seveda nujni pogoj za uporabo in razširitev električnih aparatov, tudi televizije. V Sloveniji je stopnja elektrificiranosti razmeroma visoka že pred drugo svetovno vojno (40 % slovenskih naselij ima elektriko), a obsežna elektrifikacija slovenskih naselij in gospodinjstev, kot ugotavlja Čepič (2006, 1014–1015), se zgodi do sredine petdesetih let, ko ima elektriko že približno 87 % slovenskih naselij oziroma tri četrtine gospodinjstev. Na pragu uvedbe in vzpona televizije je torej večina domov na Slovenskem opremljena z elektriko. Izjava starejšega moškega, ki se spominja svoje mladosti v poznih štiridesetih letih, priča o tem, da je bila tudi uvedba elektrike, kot pozneje televizije, v življenja ljudi sprva nekaj nepredstavljivega, tehnološko težko doumljivega:

Ko smo dobili v vas elektriko in je električna napeljava prek svetilk razsvetljevala trg, smo mulci vsak večer hodili stat pod tisto luč in smo čakali, da se bo prižgala, ker se nam je to zdelo tako nobel. Samo stali smo spodaj in čakali, da se prižge. Nič drugega. Zame je bilo to nekaj fantastičnega, danes je to težko razumeti, a je bilo tako, kot smo recimo v osemdesetih letih neučakani čakali na kable za kabelsko televizijo, ko smo slišali, da boš lahko potem menda prešaltal med ogromno TV-programi.

Danes stare komunikacijske tehnologije, ki se nam zdijo nekaj povsem samo-umevnega, saj so se tako zarasle v vsakdanja življenja, da postajajo del nas samih, so bile nekoč prav tako nove tehnologije, ki so burile domišljijo ljudi (prim. Marvin 1990; Mc Luhan, 2003). Nečloveški akter – televizija je tesno prepleten s svojimi potrošniki in ima številne vplive na njihova življenja. Po Latourju (1999) je namreč vsaka družba skupnost človeških in nečloveških akterjev. Družbene spremembe na Slovenskem v povezavi z rastjo televizije tako niso le posledica institucionalnega ustroja zavoda RTV Ljubljana/RTV Slovenija in njegovih delavcev, ampak tudi televizijskega aparata samega, rab televizije in podob na TV-ekranu oziroma, rečeno z Bourdieujem (1993), celotne televizijsko posredovane kulturne produkcije.

Odnos med mediji in družbenimi spremembami oziroma odnos povezanosti komunikacijskih tehnologij z družbami je buril raziskovalno zanimanje mnogih komunikoloških raziskovalcev v dvajsetem stoletju. Teoretiki danes soglašajo, da so različni mediji skozi zgodovino človeštva vplivali na družbe, a v te procese so bili vpeti tudi drugi dejavniki specifičnega družbenozgodovinskega konteksta. Innis (2003), pionir na tem raziskovalnem področju, recimo zatrjuje, da je bila skozi zgodovino razvoja človeštva stabilnost določene kulture odvisna prav od ravnotežja in deleža medijev v njej, zaradi česar ključ do družbenih sprememb vidi tudi v razvoju komunikacijskih medijev. Premene v distribuciji in kroženju komunikacijskih medijev v družbi imajo po Innisu resne posledice za načine, kako se oblikujejo človeške družbe, kakšno politiko vodijo, kakšno umetnost producirajo, na kakšen način pripovedujejo zgodbe ter kako komunicirajo. Williams (2003) za televizijo pravi, da je temeljito prestrukturirala svet, v katerem živimo, pa tudi življenja ljudi, ko je vstopila v njihove domove in dnevne rutine. Tudi televizija na Slovenskem je, na primer, slovenski družbi nekaj odvzela in nekaj k njej prispevala, zagotovo pa je spodbujala specifično obliko odnosov moči in specifičen družbeni ustroj. Številni teoretiki (Johnson 2001; Gillespie 2005; Kasoma 1995; Nariman 1993) so z vrsto mikroprimerov pokazali, da imajo medijske in druge popularnokulturne oblike precejšen vpliv na spreminjanje družbenih in kulturnih okolij.

Televizija doživi na Slovenskem nagel vzpon v obdobju šestdesetih in sedemdesetih let dvajsetega stoletja, saj je bilo takrat največ gospodinjev opremljenih s televizorji in prebivalci Slovenije so se znotraj domov seznanili s TV-tehnologijo in programom ter so televizijo tako »udomačili«. Graf 1 prikazuje, da so se domovi na Slovenskem prav v tem obdobju začeli množično opremljati s televizorji, saj od zgodnjih šestdesetih let naprej opazamo strm porast števila prijavljenih televizorjev. V osemdesetih letih se to umiri, saj televizija do takrat že vstopi v večino domov na Slovenskem. Potrebno pa je poudariti, da je vzpon televizije v tem obdobju povezan tudi z dvigom življenjskega standarda Slovencev, ko se v teh letih izboljša splošna raven življenja v mestih in na podeželju: »V šestdesetih letih so začeli v slovenskih družinah množičneje kupovati gospodinjske aparate« (Čepič 2006, 1015). Razširitev televizijskega komuniciranja tako sovпада s številnimi transformacijami slovenske družbe v tistem času, ki jih televizija pospešuje, dopolnjuje, utrjuje in reproducira.

Čeprav se televizija v svetu in na Slovenskem razvija že pred drugo svetovno vojno, pa prav vojna in burne razprave o televizijski tehnologiji (mehanski proti elektronskemu sistemu) zaustavijo razvoj televizije, tako da se ta šele po vojni razvije v medij množične komunikacije. Prvi javni elektronski televizijski servis

na svetu je bil ustanovljen leta 1936 v Londonu z BBC in v tistem času je bilo na svetu po ocenah strokovnjakov (Briggs in Burke 2000; Fang 1997) le približno 2000 televizorjev. Kmalu zatem tudi Francija, ZDA in Sovjetska zveza razvijejo svoje televizijske servise in kot prevladujoča se ustali raba televizije, kakršno poznamo še danes (glej Williams 2003; Zajc 1995). Uvajanje javne televizije v Sloveniji, ki je del federativne večnarodnostne (multietnične) jugoslovanske države in ji vlada socialistični družbeni red, se dogaja v petdesetih letih dvajsetega stoletja. Ustoličenje medijske institucije RTV Ljubljana kot osrednjega nacionalnega javnega medija na Slovenskem ima zametke že v poskusih javne demonstracije televizijske tehnologije v zgodnjih petdesetih letih, ko so potekala prva televizijska oddajanja in je TV-program prinašala peščica televizijskih aparatov, ki so bili postavljeni na javnih mestih po Ljubljani (glej Pohar, Cilensšek in Predan 1993; Bizilj 2008). TV Ljubljana začne z rednim oddajanjem televizijskega programa 11. oktobra 1958, a na Slovenskem je bilo že pred tem možno spremljati avstrijski, hrvaški in italijanski TV-program (Pohar 1993, 21–30).¹ Televizija na Slovenskem, ki je sicer vzniknila v času socializma, je že od samih začetkov prinašala zahodne programe in podobe zahodnega sveta.² TV Ljubljana se razvija v okviru skupne jugoslovanske televizije, saj so se novembra 1958 trije takrat obstoječi TV studii v Jugoslaviji – Zagreb, Beograd in Ljubljana – povezali v skupno TV-mrežo, Jugoslovansko radiotelevizijo (JRT) z dogovorom, da Ljubljana in Zagreb vsak prispevata približno 30 odstotkov celotnega programa, medtem ko Beograd prispeva 40 odstotkov na račun osrednjega TV-dnevnikarja v srbo-hrvaškem jeziku, ki je nastajal v Beogradu za celotno Jugoslavijo (Perovšek 1993, 15; Pohar 1993, 38).³ Čeprav je bila Slovenija med zadnjimi državami v Evropi, ki je uvedla redno televizijsko oddajanje – celo vse sosede razen Albanije in Bolgarije so takrat že imele svoje TV-programe – je televizija na Slovenskem v naslednjih dveh desetletjih množično vstopila v domove ljudi.

Preglednica 1: Število TV-naročnikov v Sloveniji v času od leta 1959 do 2002 (v tisočih; vir: Statistični letopisi in statistična gradiva)

leto	TV-naročniki	leto	TV-naročniki	leto	TV-naročniki	leto	TV-naročniki
1959	0,7	1970	228,7	1981	516,0	1992	441,2
1960	3,4	1971	255,1	1982	538,7	1993	454,4
1961	10,5	1972	288,0	1983	543,7	1994	456,2
1962	22,5	1973	313,4	1984	555,0	1995	454,9
1963	36,8	1974	341,3	1985	512,6	1996	458,5
1964	73,5	1975	370,5	1986	525,0	1997	470,3
1965	98,2	1976	418,1	1987	544,4	1998	469,7
1966	122,1	1977	447,0	1988	563,1	1999	471,3
1967	146,5	1978	475,0	1989	536,5	2000	547,9
1968	175,9	1979	498,3	1990	547,4	2001	565,0
1969	200,6	1980	518,3	1991	444,1	2002	616,2

*Leta 1991 so uvedli način štetja TV-naročnikov zgolj po plačevanju TV-naročnine; pred tem so upoštevani redni TV naročniki, začasno odjavljeni sprejemniki in naročniki, oproščeni plačevanja naročnine. To pojasni nenaden upad števila TV-naročnikov med letoma 1990 in 1991.

**Leta 2000 so uvedli način štetja TV-naročnikov po TV-priključkih; TV-naročniki so tisti, ki imajo TV-priključek (električni). To pojasni nenaden porast števila TV-naročnikov z leta 1999 na 2000.

Podroben prerez števila TV-naročnikov na Slovenskem od leta 1959 naprej v preglednici 1 pokaže, da je bilo leta 1959, torej leto po uradnem začetku oddajanja TV Ljubljana, v Sloveniji le 778 prijavljenih televizorjev. V istem času jih je bilo v Jugoslaviji približno 4000, medtem ko je bilo v Ameriki takrat že skoraj 90 odstotkov vseh domov opremljenih s televizorji (Briggs in Burke 2000, 240). Konec šestdesetih let je v Sloveniji okoli 200.000 prijavljenih televizorjev oziroma en televizijski aparat na osem prebivalcev, konec sedemdesetih pa že približno pol milijona. Slovenija se z ZDA in preostalim zahodnim svetom po številu televizorjev na gospodinjstvo izenači šele v sedemdesetih letih, ko televizor tudi na Slovenskem postane tipični ter obvezni inventar večine gospodinjstev.

Ko je televizija vstopila v domove ljudi, je televizijsko komuniciranje začelo spreminjati slovensko družbo in je vplivalo tako za ustroj družbenega komuniciranja kot tudi človeških odnosov nasploh. Zgodovinsko gledano je bila ta sprememba vsaj dvoplastna: na eni strani je vstop televizije v dom spremenil zasebno sfero, saj je preobrazil življenje in odnose znotraj zasebnega, intimnega prostora doma; na drugi strani pa je televizija pripomogla pri širjenju specifičnih diskurzov, življenjskih slogov in percipiranja realnosti v širši družbi. Televizija je razširjala specifične ideologije, mitologije, redefinirala pomene družbe, kolektivnih skupnosti in sebstva ter gradila diskurzivni red, ki je od šestdesetih let naprej strukturiral slovensko socialistično realnost. Potemtakem je potrebno tudi širšo družbeno zgodovino Slovencev premisliti v kontekstu uveljavljanja televizije na Slovenskem, saj, kot pravita Briggs in Burke (2000, 11), je imela televizija v zgodovini razvoja človeštva tako pomembno mesto, da bi lahko družbe analizirali v smislu predtelevizijskih in (post)televizijskih družb.

Vzpon televizije in spremembe v javnem prostoru

Čeprav se je na začetku televizijska tehnologija v svetu predstavljala kot tista medijsko-komunikacijska osnova, ki lahko izpolni obljube demokratizacije javne sfere in množičnega, enakovrednega dostopa do sodelovanja v javnih debatah, do tega vsaj do danes ni prišlo. Kljub temu pa je televizija uveljavila nekatere spremembe, ki so radikalno predrugačile organizacijo skupnega, javnega prostora.

Televizija kot moderni aparat – urbanizacija in modernizacija slovenske družbe

Televizija je z vstopom v domove začela krepiti vero v družbeni razvoj, kar se je skladalo s takratnimi socialističnimi idejami kolektivne izgradnje države. Krepila je verjetje, da sama neposredno prispeva k industrializaciji, napredku in razvoju slovenske družbe, ter tako krepila podobe civiliziranosti. Če parafraziram Bourdieuja (1993), je vstop televizije v domove s sabo prinašal tudi razvoj specifičnega buržoaznega etosa, čeprav se je socialistično političnogospodarsko načrtovanje borilo prav proti odpravi meščanske kulture in za izgradnjo delavsko usmerjene družbe. Povečana povojna urbanizacija se je po Čepiču (2006, 1009–1015) kazala v udarniški obnovi gospodarstva in infrastrukture, v povečani industrializaciji, deagrarizaciji, rasti mest in nastanjanju novih industrijskih krajev ter mestnih naselij, gradnji »stanovanjskih kolonij«, elektrifikaciji in večanju življenjske ravni prebivalcev. Televizija in njeni diskurzi so preplavili podeželje in mesta ter prinašali urbano mentalno shemo, ki je bila zasidrana v tehnološko determiniranem kontekstu, saj je

vsakršna nova tehnologija pomenila napredek in razvoj. Občutenja in samopodoba Slovencev kot razvitih, civiliziranih in modernih so se s televizijo krepila. Čeprav so si v zgodnjih šestdesetih letih televizijo lahko privoščili le premožnejši in mestni prebivalci ter podeželski bogatejši in izobražen sloj prebivalstva, je televizija do sedemdesetih let postala vsakdanja dobrina tako v mestih kot v ruralnih okoljih. Televizija je bila izrazito zaželena tehnologija, na začetku je bila videna kot znak prestiža, simbol modernosti. Starejša ženska je povedala:

Televizijo sem prvič videla v Ljubljani in Zagrebu, tam nekje leta 1957 ali 1958. A kmalu zatem so se po našem kraju začele širiti govornice, da ima direktorjeva družina doma televizijo. On je bil direktor rudnika. Prvi so bili pri nas na vasi, ki so jo imeli. Še zdaj se živo spominim tiste čudne svetlobe od televizije, ki se mi je zdela tako nenavadna, ko je svetila skozi okna njihove hiše.

Ljudi, ki televizije v njenih zgodnjih letih še niso poznali in so jo poimenovali »rentgenski aparat« ali »slikovni stroj – slikovna škatla«, so intervjuvanci označili za zaostale provincialce. Ljudje so bili zelo ponosni na televizorje, postavljali so jih na najvidnejša mesta v hiši, da so jih obiskovalci lahko takoj opazili. TV-aparat si je nadel podobo razvitosti in je prevetрил odnose med urbanim in ruralnim življenjskim slogom. Starejši informant se spominja, da je njegov oče prodal del njihove zemlje – vinograd, da je za ta denar kupil televizor. To dejanje v simbolnem smislu nakazuje procese prehoda od ruralnega k urbanemiu, ki jih je v vsakdan Slovencev vnašala tudi televizija, ki je celo prevzela mesto tradicionalno najbolj cenjene stvari v mentalni shemi Slovencev – zemlje. Iz intervjujev je mogoče razbrati, da so bili ljudje tako na podeželju kot v mestnih naseljih v tistem času še močno razpeti med tradicionalnimi, ruralnimi vzorci in modernim, urbanim načinom življenja. Modernih razmer življenja še niso povsem zaobjeli, a hkrati jim tudi stare tradicije niso več zadoščale. Bili so razpeti med dvema svetovoma – številne pripovedi o delavcih, ki odhajajo na delo v tovarne in urade, doma pa v prostem času upravljajo majhne kmetije; o novih stanovalcih v stanovanjskih blokkih, ki v kletih, na dvoriščih ali celo v kopalnicah vzrejajo kakšno kokoš, so dovolj zgovorne. Prakse gledanja televizije, ki so zahtevale vedno več časa prebivalcev, so tako prelomile s tradicijo in pri mnogih vzbujale občutke slabe vesti, saj so želeli več časa posvetiti gledanju televizije, del okrog hiše, v vrtu, na njivi ali v hlevu pa je bilo še vedno precej:

Takrat smo si zelo želeli gledati televizijo do konca programa zvečer, pa ni važno, kaj je bilo na ekranu. A vedno sem se potem počutila neprijetno, saj smo bili prej navajeni iti zgodaj v posteljo, ker sem morala vstati ob petih zjutraj in iti na šiht. Doma smo imeli takrat še dva prašiča in kure, pa smo mogli to vse pred šihatom poštimiti. Potem smo kure in prašiče opustili, ker ni šlo več vse skupaj, šiht pa kmetovanje.

Politika medijske hiše RTV Ljubljana je bila v zgodnjih letih televizije usmerjena na doseganje čimvečjega števila Slovencev in na povečanje kritosti slovenskega ozemlja s TV-signalom. Želja po oddajanju TV-programa čimširšemu krogu prebivalcev je sovpadala z željo po obogatitju življenja ljudi s TV-programom in njihovem kulturnem razsvetljevanju. Kot je razvidno iz usmerjenosti tedanje politike RTV-hiše, je bila njihova osrednja skrb prav izgradnja novih oddajnikov in postavitve široke televizijske oddajne mreže, o čemer pričajo tudi izpovedi takratnih

zaposlenih na RTV Ljubljana, ki so z udarniškiimi akcijami in veliko vnemo gradili oddajnike po Sloveniji in jih tudi redno obiskovali (Pohar, Cilenšek in Predan 1993). S televizijo so izginile razlike med podeželjem ter urbanimi središči in »Slovenija je postala eno samo mesto in eno samo podeželje,« kot se je izrazil takratni direktor RTV Ljubljana, France Perovšek (1993, 20), o namerah razširjanja TV-signala. Televizijo so tudi drugod po svetu že od njenih začetkov dojemali kot demokratični in moderni aparat, zato tudi ni presentljivo, da takratno vodstvo RTV Ljubljane uveljavlja televizijo kot tisto orodje, prek katerega Slovenija lahko doseže in izkaže svoj urbani ter civiliziran položaj. Podobno je direktor NBC, Sylvester L. Weaver, leta 1953 zatrdil, da televizijski programi »služijo velikemu načrtu televizije, to je izgradnja aristokracije ljudi, proletariata privilegiranih, atenskih množic – narediti navadnega človeka neobičajnega« (v Folkerts in Teeter 1989, 483).

Takšno politiko izgradnje oddajne TV-mreže na Slovenskem, kot jo začrta že prvo vodstvo RTV, potrjujejo tudi podatki o rasti moči TV-oddajnikov v kilovatih na slovenskem ozemlju. Če je leta 1960 moč TV-oddajnikov zgolj 1,35 kW, je leta 1970 ta že 213,29 kW, sredi sedemdesetih let pa pride do strmega porasta moči TV-oddajnikov, saj je leta 1975 že preseženih 2000 kW, ko se naraščanje moči TV-oddajnikov umiri, saj je s TV-signalom krit že precejšen del Slovenije. Porast moči TV-oddajnikov je povezan s povečano izgradnjo oddajnikov v tem obdobju, saj je leta 1962 na ozemlju celotne Slovenije le en TV-oddajnik, do leta 1966 jih zgradijo 60, leta 1975 pa jih je že 116 (Statistično gradivo 1962–1973). Uradni projekt opremljanja Slovenije z brezžičnim TV-signalom je tesno povezan z razširjanjem televizije po domovih Slovencev, oboje pa v tem obdobju postane politični projekt urbanizacije in modernizacije slovenske družbe. Razširitev TV-signala po Sloveniji in porast prodanih televizorjev kažeta na višanje življenjskega standarda in na urbani status celotne dežele. Zajc (1995, 111) navaja, da so leta 1965 v Jugoslaviji prodali 163.000 televizorjev in le 103.000 sesalcev ter 90.000 bojlerjev. Ženska srednjih let se podobno spominja opremljanja njihovega gospodinjstva z električnimi aparati v šestdesetih in sedemdesetih letih: »Na prvem mestu je bil električni štedilnik, potem televizija, ki je bila pomembnejša od pralnega stroja ali sesalca. Mi smo že gledali televizijo, ko je mama še vedno prala perilo na perilnik.« Televizija je postala simbol urbanosti gospodinjstev in širše družbe.

Zahod na TV-ekranu – spodbijanje in prevračanje socializma

Kljub temu da je televizija v Sloveniji nastala in se vzpela v času socialističnega družbeno-političnega sistema in je ta močno vplival na njen ustroj ter program, pa bi bilo napak trditi, da je televizija služila zgolj kot socialistični aparat discipliniranja in podrejanja državljanov. Zagotovo je komunistično vodstvo izvedlo mnogo posrednih ter neposrednih poskusov upravljanja s televizijsko politiko in programom (glej Rožanc 1969; Bizilj 2008), a televizija na Slovenskem je imela v odnosu do tedanje politike tudi drugačen pomen. Že v šestdesetih letih je postajala okno v zaželeni zahodni svet – ne le prek predvajanj popularnih zahodnih oddaj oziroma žanrov z zahoda na TV Ljubljana, pač pa tudi zaradi možnosti spremljanja avstrijske ORF in italijanske RAI. Slednjemu sta komunistična oblast in vodstvo TV Beograd ostro nasprotovala, saj so predvajanju informativnega programa RAI televizije očitali, da Slovanom prinaša politiko atlantskega pakta in v slovanski

svet vnaša zahodne vrednote (Perovšek 1993, 15–16). Kljub ostrim očitkom TV Ljubljana ni prenehala s prenašanjem programov televizije RAI. Prenášala je tudi več programa zahodnoevropskih TV-postaj (Evrovizija) kot pa vzhodnoevropskih (Intervizija): leta 1966 je prenašala sto ur evrovizijskega sporeda in štirinajst ur intervizijskega, leta 1976 pa 526 ur evrovizijskega in 40 ur intervizijskega (Statistično gradivo 1967–1979).

Televizija je ljudem v Sloveniji omogočila pogled prek meje v zahodni svet. To sovпада tudi z odpiranjem jugoslovanske države Zahodu po sporu Tita s Stalinom oziroma po obdobju informbiroja, in z jugoslovansko mednarodno politiko neuvrščenosti. Slovenija že leta 1955 odpre mejo z Italijo, v šestdesetih letih so uvedli prosti prehod državljanov Jugoslavije v druge države, leta 1967 pa je Jugoslavija prva med komunističnimi državami, ki odpre meje za tujce in ukine vizume (prim. Čepič 2006). S tem so v Slovenijo začeli prihajati industrijski izdelki iz tujine, pa tudi mentalna shema zahodnega kapitalističnega sveta. Televizijski ekran je Slovencem omogočil, da so lahko preiskovali in virtualno izkušali zahodni svet. Realnost socialističnega vsakdana in televizijske podobe zahodnega sveta so na ta način ustvarjale specifičen diskurzivni red, ki je temeljil na izpodbijanju določenih socialističnih vrednot in na socialističnem prisvajanju kapitalistične potrošne kulture. Številni informanti so se spominjali zahodnih oddaj ter naštevali detektivke, vesterne, situacijske komedije, melodrame, zabavne oddaje in kvize. Starejša informantka je omenila prenos boksa Muhammada Alija: *»Skoraj 40 vaščanov je takrat prišlo k meni gledat boksarski dvoboj. Ko smo ta dogodek gledali v živo – vsa akcija, kri, športne obleke, naga dekleta, množica navijačev, moški s cigarami in v čudovitih kostimih, vsi tisti črnici ... To je bilo nepopisno.«*

Ljudi so pogosto očarale podobe različnih izdelkov in praks, ki so jih takrat lahko videli le na televiziji. Kot so pripovedovali informanti, so na televiziji prvič *»v živo«* videli Eifflov stolp, New York, kabriolete, mikrovalovke, maskare za oči in druga čuda modernega gospodinjstva. Televizija jim je omogočila, da so vizualno potovali v tujino, ko jim je v njihovi domišljiji obljubljala mobilnost. Razni filmi, situacijske komedije, melodrame ter celotni zabavni program, ki je prihajal z Zahoda, jim je prinašal podobe sofisticiranosti, prestiža, lagodja in bogastva. Informanti, ki so lovili italijanski ali avstrijski TV-signal, so poročali, da so pogosto gledali njihove programe, četudi niso razumeli jezika. Navdušeni so bili tudi nad oglasi: *»Nora sem bila na reklame. Naša televizija jih ni imela veliko. Italijani pa so imeli reklamo za vsako figo, ki so jo prodajali. Od toaletnega papirja do alkoholnih pijač, cigaret in čistil. To so bile cele zgodbe.«* Nekateri so v času glasbenega festivala San Remo redno obiskovali sorodnike, ki so živeli blizu italijanske meje, da so si ogledali prenose. Spet drugi, ki so živeli blizu italijanske ali avstrijske meje, pa so poročali, da so pogosto vrteli antene v smeri Italije ali Avstrije, da bi ulovili zahodni TV-signal.⁴

Televizijski ekrani, na katerih so predvajali zahodni program, so začeli utrjevati neke vrste *»zahodnjaški nazor«* (Morley in Robins 1995, 139) ter ga prinašati v socialistično Slovenijo. Zahodna televizijska produkcija, dostopna TV-gledalcem na Slovenskem, je tako delovala kot oblikovalec popularnega okusa ljudi, če si sposodim Lynesov koncept (1980). Televizija je gostila in promovirala specifičen zahodni slog življenja ter z njim povezane podobe prostega časa, svobode, demokracije, potrošnje, bogastva in materialnih dobrin. Na ta način je vzpodbudila tudi imaginacijo gledalcev, da so na mikroravnih prek TV-podob začeli preizpraševati

socialistične vrednote. A ne le TV-program tudi televizijski aparat je imel podobno vlogo, saj so ljudje verjeli, da jim nakup aparata lahko prinese boljše življenje:

Sredi petdesetih let, ko sem skupaj z jugoslovansko politično delegacijo potoval v Rim, sem prvič v življenju videl televizijo. Nek večer sem iz hotela, kjer smo stanovali, v sosednji hiši na terasi zagledal par, ki je večerjal in gledal v televizor. To me je tako impresioniralo, da sem si rekel, poglej, kako lepo živijo na Zahodu. Ta prizor para, ki gleda televizijo in lagodno večerja, me je spremljal še leta. To bi bilo pri nas tako buržoazno, a s tem po moje ni bilo nič narobe.

Zahodnjaški življenjski slog so ljudje dolga leta spremljali in občudovali v intimnih svetovih in v domišljiji. Mnogi informanti so opisovali, kako so si zamišljali, da živijo v svetovih, ki so jih videli na televiziji, in kako so se z njimi identificirali (v tem kontekstu je bila še posebej izpostavljena serija Peyton Place). Televizija je ponujala neke vrste beg iz socialističnega vsakdana, ko je prikazovala podobe boljšega življenja in posredovala zaželene življenjske sloge ter tako pospeševala specifične tipe fantazijske potrošnje. Ta je bila v socializmu zaradi manjka materialnih dobrin ostvarjena bodisi v nakupovalnih izletih v Avstrijo ali Italijo bodisi v delavcih migrantih (gastarbajterjih), ki so odhajali na delo v Nemčijo, Avstrijo, Švico (prim. Luthar 2006). Informantka, katere mož je takrat delal v Nemčiji, je pojasnila: »Enkrat sem na televiziji videla tak poseben mikser v eni ameriški nadaljevanki, mož mi ga je potem kupil v Nemčiji in mi ga naslednjič, ko se je vračal domov, prinesel.« Televizija in takšne oblike protrošnje so začele krhati socialistično moralo, saj so razbijale podobe o nepotrebnosti materialnih dobrin in jih delale za zaželene ter splošno sprejete. Televizija je začela oblikovati želje ljudi in rahljati tog socialističen nadzor nad njihovimi potrebami.

Elementi zahodnega kapitalističnega sveta so prek TV-ekranov pronicali v domove na Slovenskem in omajali prevladujoče socialistične vrednote, kot so skromnost, delavnost, pridnost, razredna enakost, nematerialna usmerjenost. Televizija je bila torej tudi neke vrste korozivni akter tedanje socialistične morale, ko je prek TV-podob slavila zahodni svet in v tem duhu nadzirala ter disciplinirala svoja občinstva. Ko so nekdanjega poljskega predsednika Lecha Wałęso (v Fang 1997: xxxi) vprašali, kaj je povzročilo padec komunizma v Vzhodni Evropi, je pokazal na televizor in rekel, da je televizija prinašala novice in podobe, ki so bile v socialističnih državah prepovedane.

Televizija kot nacionalni aparat: od družine k naciji

Čeprav številni avtorji poudarjajo globalne posledice televizijskega komuniciranja – Mc Luhan (2003) pravi, da je televizija transformirala svet v medsebojno povezano pleme, v globalno vas – pa kljub temu ne smemo prezreti pomenov, ki jih ima vzpon televizije za oblikovanje nacionalnih kultur in za utrditev nacionalne zavesti. Tudi na Slovenskem lahko televiziji pripišemo vlogo ključnega narodotvornega akterja, saj je pomembno vplivala na nacionalizacijo ljudskih množic oziroma oblikovanje slovenske nacije, ko je razširjala slovensko besedo ter poenotila, uniformirala množice TV-gledalcev v skladu s slovensko nacionalno zavestjo. Kot pravita Morley in Robins (1995, 66), je televizija v procesih nacionalizacije »občinstvu ponujala podobe njih samih in nacije kot razpoznavne skupnosti.« Televizija je

gledalce seznanila z obstojem množice drugih gledalcev, njihovih sonarodnjakov. TV Ljubljana je bila vpeta v koledar življenja slovenske nacije in je na simbolni ravni povezovala dom, družinsko življenje s širšo skupnostjo, s središči nacionalnega življenja. Nacionalna kultura je bila tako vse bolj udomačena prek praks gledanja televizije v zasebnosti domov. Po Ellisu (1982, 5) je namreč potrošnja televizije zasebno življenje nacionalne države.

Vzpon televizije v Sloveniji je v drugi polovici dvajsetega stoletja krepil nacionalne integracijske procese, ki so jih prej opravljali predvsem tiskani mediji in radio. Od šestdesetih let naprej je televizija omogočala tisočim z različnih predelov Slovenije, da so na TV-ekranih gledali iste podobe, spremljali domače novice in se soočali z istim izborom tem ter se tako pridružili skupnemu ritualu zamišljanja v nacionalno skupnost (prim. Anderson 1991, 25–26). Vedno večja kritost slovenskega ozemlja s TV-signalom je vplivala tudi na izgradnjo slovenske nacionalne identitete.

V zgodnjem obdobju televizije je vodstvo RTV Ljubljane večkrat prišlo v ostra navzkrižja z jugoslovanskimi unitarističnimi in centralističnimi projekti, ki jih je še posebej zagovarjalo vodstvo skupne JRT ob močni podpori zvezne komunistične vlade. Eden izmed takšnih projektov naj bi bila tudi ustanovitev skupnega jugoslovanskega radijskega programa, pozneje pa še televizijskega v srbohrvaškem jeziku (Perovšek 1993, 16–17). Vodstvo TV Ljubljane je bilo prepričano, da mora biti osrednji cilj televizije »ohranjanje in poglobljanje narodne identitete« in da se morajo zato z vsemi silami boriti proti centralističnim težnjam (Perovšek 1993, 18–20; Pohar 1993, 30). V šestdesetih letih se v Sloveniji pojavijo glasni klici po zmanjšanju srbo-hrvaškega programa. V prvih letih je namreč le enajst odstotkov celotnega predvajanega programa nastalo v ljubljanskem studiu, toda v poznejših letih je slovenska televizija predvajala vedno več lastnega programa in vedno manj programa, nastalega v drugih jugoslovanskih studiih. Povečanje števila ur lastne stvaritve studia TV Ljubljana krepil nacionalne identifikacijske procese na Slovenskem, saj so bili gledalci vedno več časa v stiku s programom v slovenščini in z vizualnimi podobami slovenske kulture. Informanti pričajo, da jim je bilo sprva vseeno, ali je program v slovenščini ali srbo-hrvaščini, da je le bilo kaj na TV-ekranu, pozneje, ko se je televizija ustalila, pa so si želeli več slovenskega programa:

Od začetka sem spremljal celo vse seje centralnega komiteja. Smo bili globoko v bratstvu in enotnosti. Potem pa smo želeli več domačega programa v slovenščini. Kaj smo pa mi imeli skupnega z recimo industrijo v Tetovem ali agrarno politiko Vojvodine, prej sem gledal vse te oddaje. Potem je bil pa kar naenkrat alarm od dol, da smo nacionalisti, ko hočemo več slovenske televizije.

Leta 1959 je na televiziji le 301 ura slovenske stvaritve, kar bi pomenilo še ne uro programa na dan, do sedemdesetih let se ta produkcija poveča za več kot desetkrat – na 4114 ur leta 1976, kar pomeni že več kot enajst ur lastnega programa na dan. Če leta 1962 delež slovenske TV-produkcije (411 ur) predstavlja še ne 30 odstotkov celotnega programa (1460 ur), pri čemer je 1049 ur programa iz studia TV Zagreb, TV Beograd ali prenosov iz tujine, pa se to razmerje že leta 1968, ko uvedejo TV-dnevnik v slovenščini, spremeni v 50 odstotni delež. Od skupno 3092 ur programa je 1459 ur slovenskega programa, 1451 ur pa je programa studiev TV Sarajevo (deset ur), Zagreb (765 ur), Skopje (60 ur), Beograd (616 ur) in 182 ur prenosa tujih TV-sporodov. V drugi polovici sedemdesetih let je slovenskega programa že 80

odstotkov (4145 ur leta 1977) v primerjavi z 20 odstotki programa iz drugih jugoslovanskih TV-studiev (839 ur) in prenosov iz tujine (271 ur) – (Statistično gradivo 1962/1963/1973/1979).

Pri gradnji zamišljene slovenske skupnosti je imela odločilen pomen prav uvedba slovenskega osrednjega informativnega programa, televizijskega dnevnika, aprila 1968. Ta oddaja je nagovarjala celotno ozemlje in skupino ljudi v njihovem domačem jeziku ter tako krepila gledalčeve procese zamišljanja v skupnost podobnih ljudi. Vsak večer jim je prinašala skupne slike in glasove ter tako v vizualnem kot verbalnem smislu gradila nacionalno agendo.

Še danes se spominjam, kako veseli smo bili, ko je TV-dnevnik postal slovenski. Šele od tedaj naprej smo dobivali pošteno in objektivno sliko sveta. Naš TV-dnevnik je poročal o različnih dogodkih z naše, domače perspektive, saj prej smo poslušali interpretacije iz Beograda, s katerimi se nismo mogli čisto zares identificirati.

Televizijski dnevnik in druge oddaje slovenske produkcije so začele vztrajno oskrbovati ljudi z občutenjem »simbolne ali fikcijske domovine« (Morley in Robins 1995, 4). Njena podoba se je vsak večer gradila na TV-ekranu. Ljudem so te oddaje iz dneva v dan ponujale dogodke iz domačega okolja ali iz tujine, jih interpretirale skozi prizmo slovenskega nacionalnega pogleda ter tako vzgajale nacionalna občutja in nacionalni ponos. Dnevno ponavljajoča se poročila so kultivirala specifično mentalno shemo gledalcev, vsi so dobivali iste podobe v slovenskem jeziku, predstavljene v okviru slovenskih nacionalnih interesov. Televizijski dnevnik je začel zastopati in oblikovati »slovenski pogled«, ki je sčasoma postal normalizirajoči televizijsko posredovani nacionalni pogled na Slovenskem. Podajal je specifično podobo sveta, jo udomačeval in naturaliziral. Tako je TV-dnevnik postal osrednji interpretativni nacionalni okvir in arena, znotraj katere se je vsak večer kreirala podoba nacije. Leta 1968 je TV-Ljubljana oddajala 181 ur lastnega informativnega programa, leto pozneje že 248 ur, leta 1978 pa so gledalci z njim lahko prebili že 528 ur (glej Statistično gradivo 1973–1979). Iluzija neposredne povezanosti med člani skupnosti se je s slovenskim TV-programom močno okrepila. Hardt (2004, 36) pojasnjuje, da je televizija postala zvesti nacionalni prijatelj ljudi v času, ko so televizijski aparati dosegli in tudi zaslužnili široko množico nacionalnega občinstva.

Vstop televizije v dom in transformacije zasebne sfere

Televizija pa ni imela vpliva le na širšo slovensko družbo, ampak je vnašala spremembe tudi v zasebne, intimne svetove gledalcev. Že v šestdesetih letih je napovedala spremembe na področju medosebnega komuniciranja in medosebnih odnosov nasploh, ki jih pozneje pospešijo še drugi elektronski mediji, danes predvsem računalniška tehnologija.

Reorganizacija stanovanjskega prostora in družinske kulture

Ko gledanje televizije postane nacionalno razširjen ritual, se gospodinjstva Slovencev začnejo preobražati v komunikacijske lože. Ljudje so vedno več časa prebili ob televizorju, kar je spremenilo njihove tradicionalne življenjske navade in družinske funkcije (Hardt 2000, 133). To pa je imelo posledice za reorganizacijo domačega prostora. Intervjuji razkrivajo, da je televizija v šestdesetih letih postala

statusni simbol gospodinjstva, saj so bili televizorji postavljeni na najvidnejša mesta v domu in razvilo se je strahospoštovanje do TV-aparata:

Televizije se nismo smeli kar tako dotikati, še posebej ne otroci, ki so jo želeli vseskozi tipati. Zato je bila televizija postavljena na posebno mesto, nekoliko višje. Okoli nje smo sprva hodili zelo previdno. Smo jo pa krasili s čipkastimi in kvačkanimi prtički, nanjo postavljali rože, družinske slike. Kot oltar je bila postavljena v center naše hiše.

Ko so televizorji osvojili in zavzeli sfero doma, so večali »potrebo po stalni prisotnosti v življenjih posameznikov« (Hardt 2000, 3). Po pričevanjih informantov sodeč je televizija postala sestavni del njihovega zasebnega življenja in nujni del gospodinjstva, kot so bili to, na primer, štedilniki, rjuhe, kavni mlinčki, preproge ali toaletni papir. Analiza intervjujev kaže, da so ljudje televizijo obravnavali kot živo bitje, pripisovali so ji lastnosti živih bitij – prek raznih pridevnikov, ki opisujejo človekovo razpoloženje, in glagolov za opis človeških dejanj. Televizijo so personificirali: »Naša televizija je bila zelo trmasta in muhasta. Kolikokrat ni hotela pokazati slike.« Starejši meščan se je spominjal: »Žena je pogosto ogovorila televizijo, ko je šla mimo nje, 'naša draga televizija' ali 'lepo spančkaj, draga', preden smo jo zvečer ugasnili.« Hardt (2000, 150) upravičeno trdi, da je bila materialna oblika televizije zasnovana tako, da naj bi dopolnjevala dom, in da je bila komunikacijska tehnologija počlovečena.

Rabe televizije znotraj doma so bile kodificirane in standardizirane. Informanti so poudarili posebno obravnavo televizije, namenjali so ji precej pozornosti in krasili so jo s prtički, slikami, raznimi okraski, rožami, košaricami s sadjem, ki so jih postavljali nanjo. Omenjali so nakup posebnega pohištva, police, omarice, stola, kamor so postavili televizijo. Večina žensk je poudarila redno čiščenje televizorja in podrobno opisovala prakse čiščenja: od brisanja prahu, loščenja lesenih delov do umivanja steklenega zaslona.

Ko gledanje televizije postaja vse bolj priljubljena vsakdanja domača praksa, pa se začenja s tem prestrukturirati tudi prostor doma – da bi ga namreč čimbolje uredili za povečanje ugodja ob tej dejavnosti. Čeprav se v šestdesetih letih v zahodnih državah že ustali organizirana kultura oblikovanja domačih TV-prostorov, ko se pojavijo razni oblikovalski načrti, strokovnjaki in tudi oglasi o urejanju doma v povezavi s prakso gledanja televizije (glej Philips 2005), pa se tovrstna kultura v Sloveniji takrat šele poraja. Podobe urejanja doma dajo ljudem ideje kako preurediti tradicionalno urejene domove. Kot kažejo intervjuji, je to tudi čas množičnega pojava dnevnih sob, saj prav televizorji in prakse gledanja vzpostavljajo to namembnost domačega prostora in dnevna soba se oblikuje okrog televizije. V zgodnjem obdobju so bili televizorji postavljeni predvsem v kuhinjo na hladilnik, mizico, kuhinjski element ali jedilno mizo, kjer se je družina zbirala in se tudi največ časa zadrževala (glej sliko 1). Starejši informanti so zatrjevali, da pred šestdesetimi leti v večini domov niso poznali dnevnih sob v današnjem pomenu besede. Le meščanski, premožnejši ali bolj izobraženi prebivalci so imeli v svojih domovih urejene dnevne salone, ki so bili ločeni od kuhinje in namenjeni počitku, branju, sprostitvi, pogovorom in sprejemanju obiskov. Ko se je televizija iz kuhinje preselila v te salone ali pa so ljudje v domu preuredili sobe, ki so bile prej namenjene na primer spanju, so se ti prostori spremenili v dnevne sobe. Vaščanka srednjih let pripoveduje:

Ko smo dobili televizijo na začetku šestdesetih, smo jo seveda postavili v kuhinjo. Dnevne sobe še nismo imeli. Šele nekaj let zatem je oče rekel, da televizije ne moremo imeti več v kuhinji, ker rabimo več prostora, in da se ne bomo več drenjali v kuhinji. Uredili smo sobo, kjer sva prej spala z bratom, pa kupili potem še omare in fotelje.

Televizija je spremenila opremljanje doma, uvedla modne smernice na področje notranjega oblikovanja doma in spreminjala domove v udobne prostore za preživljanje prostega časa. Informanti so poročali, da so iz leta v leto prebili več časa v dnevnih sobah in da je ta prostor začel nadomeščati kuhinjo kot središče doma. Televizijsko komuniciranje je predrugačilo domači prostor tako, da je ta postal udobnejši in bolj prilagojen praksi gledanja televizije (glej sliko 2). Starejši meščan se spominja: »Ko smo začeli več časa prebijati v dnevni sobi, ker smo več gledali televizijo, je oče kupil še udobne fotelje in kavč. Stoli niso bili več v redu, saj te je bolel križ, če si predolgo sedel na njem.« Ljudje so svoja življenja vedno bolj živeli prek televizije, meni Fang (1997, 141), ki je začela vse bolj strukturirati njihov vsakdan in dnevne dejavnosti. Vse to pa je imelo posledice ne le za fizično prestrukturiranje doma, ampak tudi za vzpostavljanje odnosov v družini; vedno več časa so ljudje prebili pred televizijo v dnevni sobi namesto v kuhinji v medosebnem komuniciranju z drugimi družinskimi člani.

Sliki 1 in 2: Postavitev televizije v dom – v kuhinjo v petdesetih ali šestdesetih letih (sl. 1) ter v dnevno sobo v sedemdesetih letih, ki s televizijo postane središče doma (sl. 2) – (Vir: Zasebni arhivi intervjuvancev).

Televizija je spremenila tudi koncept časa oziroma prosti čas in pristočasne dejavnosti. Ljudje so vse bolj naravnavali svoj prosti čas v skladu s televizijskim programom. Prakse gledanja televizije so postale pomemben del življenja družine in bile vse bolj enakovredne drugim gospodinjskim in pristočasnim dejavnostim znotraj doma. Televizija je začela določati prosti čas ljudi in spreminjala je zabavo v legitimno prakso v okviru dnevnih početij družine. Informanti so navajali, da so začeli hiteti s popoldanskim opravljanjem hišnih opravil, da so bili zvečer prosti

za gledanje televizije. Občutenje in dožemanje doma je bilo vse bolj organizirano in strukturirano okrog televizije, ki je prinašala podobe udobja in ugodja, zabave, sreče in prostega časa. Člani TV-občinstev so postali »člani pristočasnega razreda«, katerih udobje in ugodje je postalo del definicije televizije, kot pravi Hardt (2000, 139).

To potrjuje Mc Luhanovo (2003, 7–8) tezo, da je tudi medij sam lahko sporočilo, saj je televizija kot komunikacijski medij delovala kot tisti materialni artefakt in kulturna praksa, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih postajala podaljšek ljudi na Slovenskem in je imela številne posledice za družbeno življenje in osebna življenja ljudi. Prinašala je nov tempo življenj, strukturirala in nadzirala je ureditev časa, prostora in vsakdanjih navad ljudi ter tako uvedla neke vrste tehnični in družbeni nadzor. Televizijo smo sicer izumili, oblikovali in razvijali ljudje, a tudi televizija je oblikovala nas, naša življenja in prakse. Fang (1997, xxi) nazorno opiše ta proces: »Spremenili smo medije in potem so tudi mediji spremenili nas.«

Televizija kot intimni prijatelj – individualizacija in procesi odtujitve

Z razširjanjem televizijskega komuniciranja je televizija postajala pomemben človekov družabnik. Po Hardtu (2004) je zmanjševala in nadomeščala komuniciranje z drugimi ljudmi. Začela je napajati procese alienacije, izolacije ter individualizacije. Hardt (2000, 2) opozarja, da so se z vzponom novih medijev, kot je na primer televizija, možnosti za osebni stik dramatično zmanjševale, saj tovrstne »tehnologije komuniciranja s stalno potrebo po prostoru in času izolirajo posameznike.« Televizija je že od svojih začetkov na Slovenskem spreminjala vzorce družbenega komuniciranja in posegala tudi na področje medosebnih odnosov. Pomenljiva je izjava starejšega moškega:

Ko sva bila z ženo mlajša, smo ob večerih s prijatelji pogosto hodili na dolge sprehode. A nato sva se začela opravičevati zaradi krajših sprehodov, saj se nama je mudilo domov, da sva ujela kakšno oddajo in pa seveda TV-dnevnik. Pa tudi manj pogosto smo se dobivali s prijatelji in znanci kot prej, da bi igrali karte ali šli v kino.

Večina informantov je navajala, da so se izogibali obiskov v času TV-dnevnika in da so tudi pazili, da znancev po telefonu niso klicali ravno v tem času, »saj takrat ljudje niso bili veseli, če so jih zmotili«.

V zgodnjih letih televizije je bila razširjenja praksa skupinskega gledanja televizije, najprej na javnih prostorih, kjer so se mnogi tudi prvič v živo seznanili s televizijo – kavarne, restavracije, gostilne, zadruge, podjetja, cerkev in župnišča, avtobusne in železniške postaje, občinske stavbe in uradi, policijske postaje, šole. Pozneje, ko so posamezniki že začeli dobivati televizorje v svoje domove, a večina ljudi televizorjev še vedno ni imela, se praksa skupinskega gledanja nadaljuje v zasebnih domovih lastnikov televizorjev. Takšne zgodnje javne rabe televizije potrjujejo tudi podatki o strukturi TV-naročnikov. Če je bilo leta 1959 v lasti kolektivov le 184 televizorjev, je ta številka do leta 1963 narasla na 2263. Leta 1959 je bilo torej kar 24 odstotkov vseh prijavljenih televizorjev na Slovenskem na različnih javnih krajih, 76 odstotkov prijavljenih televizorjev (tj. 594) pa v domačem, zasebnem okolju. To razmerje se je nato hitro spreminjalo v korist zasebnih prijaviteljev;

že leta 1966 je bil le en odstotek vseh televizorjev v lasti kolektivov, 99 odstotkov pa v lasti zasebnih lastnikov (Statistično gradivo 1962–1967).

Prakse skupinskega gledanja niso pomenile povečanja medosebnega komuniciranja. Ljudje so se zbirali okrog televizorja v skupnem prostoru, se povezali v praksi gledanja istih podob, a to ni bistveno povečevalo stopnje medosebne komunikacije. Bili so v fizičnem stiku, a pogosto oddaljeni drug od drugega, kot pričajo intervjuvanci. Mnogi so povedali, da je morala biti tišina ob takšnem skupinskem gledanju televizije. »Buljili smo v TV-ekran, ne pa eden v drugega,« je zgovorna izjava starejšega moškega. Starejša vaščanka, ki je med prvimi imela televizijo, se spominja:

Ljudje so se zbrali pri meni doma. Kar dolgo so prihajali, ker sem televizijo dobila že na začetku šestdesetih. Eni so s sabo prinesli stole, mnogi pa so kar stali ali se posedli po tleh. Včasih je bila taka gužva v moji kuhinji. Gledali smo televizijo in smo lahko sedeli tudi tri, štiri ure skoraj čisto tiho, ne da bi se kaj veliko pogovarjali.

Podobno pripoveduje ženska srednjih let o sosedih, ki so k njim zahajali, dokler niso nabavili svojih televizorjev: »Dva para pa sta še kar naprej hodila. To nam je sčasoma začelo iti na živce. So kar sedeli v naši kuhinji, čeprav bi mi radi šli že spat. Oče je včasih naskrivaj ven potegnil anteno, da ni bilo slike, in so odšli.« Pri praksi skupinskega gledanja televizije, ki je bila razširjena povsod po svetu, je šlo bolj za stik z ekranom in ne za stik z drugimi ljudmi. Kmalu potem, ko televizorji vstopijo v večino domov, skupinsko gledanje zastara, a podobna praksa odtujenega gledanja televizije se nadaljuje tudi v ožjem družinskem krogu. Televizijska tehnologija je podlegla individualiziranim rabam že na samem začetku. Pogovori so se počasi umikali iz prostorov, kjer se je dogajalo televizijsko komuniciranje, in vedno bolj so poudarjali stik s TV-ekranom (Fang 1997, 139).

Družinski člani so vedno več časa prebili ob televiziji, a tudi vedno več časa so bili v skupnem prostoru ter v neposredni bližini, toda niso ga preživeli v medsebojni komunikaciji. Njihova izolacija se je v primežu enosmernega komuniciranja s televizorjem povečevala. Televizija je začela nadomeščati medčloveške pogovore in je postala novi družabnik, kot pojasnjuje Prakke (1968, 5–25; Fang 1997, 139–140), kar je zahtevalo intimni odnos med TV-gledalcem in TV-ekranom oziroma programi, oddajami, nastopajočimi na televiziji. Ti procesi so vodili v upad dialoga med ljudmi, »saj je bil drugi človek zamenjan s procesom množičnega komuniciranja, ki je reartikuliralo idejo dialoga v smislu produkcije in potrošnje ter zatiralo stanje avtentične biti« (Hardt 2004, 135). Televizija je delovala kot filter, in čeprav so se ljudje počutili povezane s svetom bolj kot kdajkoli prej, so postajali med seboj vse bolj izolirani in odtujeni. Rečeno v Foucaultovski maniri (2001, 201): televizija je začela uvajati specifične oblastne odnose v družbi, šlo je za neke vrste vladanje dušam in življenjem, ko je disciplinirala TV-gledalce v dialogu s TV-ekranom in jih preobrazila v televizijske subjekte.

Sklep

Televizija je v organizacijo človeških družb in v načine komuniciranja družbe vnesla korenite spremembe. Čeprav so bili prihodki prebivalcev Slovenije v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko se je televizija množično vzpela, nižji od prihodkov zahodnih prebivalcev, je bila prodaja TV-sprejemnikov

od takrat naprej v Sloveniji v porastu in primerljiva s tisto v zahodnih državah. Televizija je v manj kot dvajsetih letih preplavila Slovenijo, in če je bil v zgodnjih šestdesetih letih na Slovenskem le en televizor na 500 ljudi, je bil konec sedemdesetih že en televizor na tri prebivalce. Televizija je v drugi polovici dvajsetega stoletja začela oblikovati ter promovirati specifičen diskurzivni red, ki je temeljil na mešanici urbanega življenjskega sloga, zahodnjaške mentalne sheme in globalnih povezav, nacionalno usmerjene skupnosti, percepiranja doma kot komunikacijske lože in odtujenih ter individualiziranih posameznikov. Čeprav je reproducirala določene elemente obstoječega družbenega reda, pa je televizija že napovedovala tudi širše družbene spremembe, ki so se pozneje iztekale celo v padec Jugoslavije, nastanek samostojne slovenske nacionalne države, padec komunizma in zamenjavo socialističnega samoupravljanja s kapitalističnim tržnim gospodarstvom.

Vse družbene transformacije, ki jih je prinašala, pa zagotovo niso posledica zgolj TV-programov in vsebin na televiziji, ampak so tudi posledica rab in praks spremljanja televizije, ki so preobrazile organizacijo prostega časa, domačih ritualov, praks potrošnje in družbenega prostora. Iz preučevanja zgodovine rab televizije – upoštevajoč razvoj televizijske tehnologije, TV-vsebin in institucionalno zgodovino televizijskega medija, se tako lahko poučimo o položaju in vlogi tega starega medija v zgodovini razvoja človeškega komuniciranja, a tudi o današnjem preoblikovanju televizije v stiku z novimi mediji. Prevladujoče smernice medijske konvergenke, konvergentnega komuniciranja in kulture – ki temeljijo na prepletanju različnih komunikacijskih sistemov, na pretoku vsebin med različnimi mediji in na redefiniciji odnosa med korporativnimi mediji in participatorno kulturo občinstev – namreč napovedujejo preoblikovanje televizijskega komuniciranja. Zgodovina razvoja televizije in njenih rab nas torej uči, da je klasično televizijsko komuniciranje, kakršno se je ustalilo skozi dvajseto stoletje in se uveljavilo kot dominantna oblika množičnega komuniciranja, historično specifično in je le ena izmed mnogih oblik komuniciranja v dolgi zgodovini razvoja družbenega komuniciranja. S temeljitimi spremembami medijske estetike, komunikacijske infrastrukture, organizacijske logike medijev, navad medijske potrošnje in razmerij kulturne moči, ki smo jim danes priča, so vse bolj v zatonu tudi klasični vzorci televizijskega komuniciranja in tradicionalne rabe televizijskega medija, a to ne pomeni, da televizija izginja – to zgolj pomeni, da prevladujejo drugačni vzorci televizijskega komuniciranja in rabe tega medija. Kot pravi Jenkins (2006, 14): »Starih medijev nismo opustili. Nasprotno, njihove funkcije in status se premeščajo s prihodom novih tehnologij.«

Opombe:

1. Italija je z rednim oddajanjem televizijskega programa RAI začela leta 1954, Avstrija z ORF leta 1955, Hrvaška s TV Zagreb pa leta 1956, kar je bilo tudi prvo redno televizijsko oddajanje v Jugoslaviji.

2. Jugoslovanska Radiotelevizija (JRT) je – v nasprotju s preostalimi televizijskimi hišami v drugih srednje- oziroma vzhodnoevropskih socialističnih državah, ki so bile do leta 1993 članice vzhodnoevropske radiotelevizijske zveze OIRT, od leta 1961 imenovane Intervizija – že leta 1960 postala članica Evropske radiodifuzne zveze (EBU – European Broadcasting Union) oziroma Evrovizije, ustanovljene leta 1950 na pobudo zahodnih radijskih in televizijskih hiš.

3. TV Ljubljana začne pripravljati in oddajati svoj TV-dnevnik v slovenskem jeziku šele aprila 1968.

4. Podobno so pred združitvijo obeh Nemčij opažali tudi v Vzhodni Nemčiji. Prebivalci Dresdena so na primer petkrat pogosteje zaprosili za vizume za odhod iz Vzhodne Nemčije kot preostali

prebivalci, saj so bili zelo nezadovoljni z življenjem v Vzhodni Nemčiji. Dresden je bil namreč precej oddaljen od meje z Zahodno Nemčijo, tako da niso »lovili« TV-signalov iz Zahodne Nemčije, kot so ga na primer drugi predeli Vzhodne Nemčije. Fang (1997, xxx) pravi, da se je dresdenska krajevna oblast nato odločila, da bodo napeljali kabel in v mesto pripeljali TV-sigale iz Zahodne Nemčije.

Literatura:

- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bizilj, Ljerka. 2008. *Slikarji stvarnosti: podoba slovenskih medijev*. Ljubljana: Modrijan.
- Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity.
- Briggs, Asa, in Peter Burke. 2002. *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. Cambridge: Polity Press.
- Čepič, Zdenko. 2006. Urbanizacija in življenjska raven. V: J. Fischer (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1009–1015. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino.
- Ellis, John. 1982. *Visible Fictions*. London: Routledge.
- Fang, Irving. 1997. *A History of Mass Communication: Six Information Revolutions*. Boston: Focal Press.
- Folkerts, Jean, in Dwight L. Teeter. 1989. *Voices of a Nation: A History of Media in the United States*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Foucault, Michel. 2000. Governmentality. V: J. D. Faubion (ur.), *Power: Essential Works of Foucault 1954–1984*, 201–222. New York: The New Press.
- Gillespie, Marie. 2005. *Television, Ethnicity and Cultural Change*. London: Routledge.
- Hardt, Hanno. 2000. *In the Company of Media: Cultural Constructions of Communication, 1920s–1930s*. Boulder: Westview Press.
- Hardt, Hanno. 2004. *Myths for the Masses: An Essay on Mass Communication*. Malden: Blackwell Publishing.
- Innis, Harold Adams. 2003/1951. *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Jenkins, Henry. 2006. *Convergence Culture: When Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Johnson, Kirk. 2001. Media and Social Change: The Modernizing Influences of Television in Rural India. *Media, Culture & Society* 23, 2, 147–149.
- Kasoma, Francis P. 1995. The Role of the Independent Media in Africa's Change to Democracy. *Media, Culture & Society* 17, 4, 537–555.
- Latour, Bruno. 1999. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Luthar, Breda. 2006. Remembering Socialism: On Desire, Consumption and Surveillance. *Journal of Consumer Culture* 6, 2, 229–259.
- Lynes, Russell. 1980. *The Tastemakers: The Shaping of American Popular Taste*. New York: Dover.
- Marvin, Carolyn. 1990. *When Old Technologies Were New: Thinking about Electric Communication in the Late Nineteenth Century*. New York: Oxford University Press.
- Mc Luhan, Marshall. 2003/1964. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Corte Madera: Gingko Press.
- Morley, David, in Kevin Robins. 1995. *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London: Routledge.
- Nariman, Noel H. 1993. *Soap Operas for Social Change: Toward a Methodology for Entertainment-Education Television*. New York: Praeger Publishers.
- Perovšek, France. 1993. Radio Ljubljana in rojstvo slovenske televizije. V: L. Pohar, R. Cilenšek in V. Predan (ur.), *Televizija prihaja: spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem*, 13–20. Ljubljana: RTV Slovenija.
- Philips, Deborah. 2005. Transformation Scenes: The Television Interior Makeover. *International Journal of Cultural Studies* 8, 2, 213–229.
- Pohar, Lado. 1993. Televizija prihaja v Slovenijo. V: L. Pohar, R. Cilenšek in V. Predan (ur.), *Televizija prihaja: spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem*, 21–48. Ljubljana: RTV Slovenija.

- Pohar, Lado, Rado Cilenšek in Vasja Predan. 1993. *Televizija prihaja: spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem*. Ljubljana: RTV Slovenija.
- Prakke, Henk. 1968. *Kommunikation der Gesellschaft: Einführung in die funktionale Publizistik*. Münster: Regensburg.
- Rožanc, Marjan. 1969. Slovenska televizija – dezinformacija in propaganda. *Ekran 7*, 62/63, 4–9.
- Williams, Raymond. 2003/1990. *Television: Technology and Cultural Form*. London: Routledge.
- Zajc, Melita. 1995. *Nevidna vez: rabe radiodifuzne televizije v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Arhivsko gradivo

- Statistično gradivo LR Slovenije. 1962. *Kulturna in umetniška dejavnost 1959, 1960*. Ljubljana: Zavod LR Slovenije za statistiko.
- Statistično gradivo SR Slovenije. 1963/1964/1967/1973/1976/1979/1982. *Kulturno-umetniška dejavnost 1961, 1962, 1963–1966, 1964–1972, 1974, 1975, 1976–1977, 1978–1979*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Statistično gradivo – rezultati raziskovanj. 1991. *Kultura, umetnost in informacije (1946–1990)*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.
- Statistično gradivo – rezultati raziskovanj. 1996. *Kultura, umetnost in informacije (1946–1993)*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični letopis Republike Slovenije. 1995/2000/2005. *Kultura in šport (1990–2003)*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.